

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ЦЭНТР ДАСЛЕДАВАННЯЎ
БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ, МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

УДК 811.16 1.3+811.16 2.3

АЛЕКСЯЕВІЧ
ГАННА ВІКТАРАЎНА

**ЧЭШСКАЯ МОЎНАЯ ТРАДЫЦЫЯ Ў БЕЛАРУСІ
НА ІНШАСЛАВЯНСКІМ ФОНЕ:
СТАРАБЕЛАРУСКІ ПЕРЫЯД**

Аўтарэферат
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

па спецыяльнасцях
10.02.01 – беларуская мова,
10.02.03 – славянскія мовы

Мінск, 2021

Работа выканана ў ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі” (філіял “Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа”)

Навуковы кіраўнік:

Антропаў Мікалай Паўлавіч,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
вядучы навуковы супрацоўнік сектара
этналінгвістыкі і фальклору ДНУ “Цэнтр
даследаванняў беларускай культуры, мовы
і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук
Беларусі”

Афіцыйныя апаненты:

Рудэнка Алена Мікалаеўна,

доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры тэарэтычнага
і славянскага мовазнаўства Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта;

Будзько Ірына Уладзіміраўна,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры “Беларуская і руская
мовы” Беларускага нацыянальнага
тэхнічнага ўніверсітэта

Апаніруючая арганізацыя:

УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Абарона адбудзецца «18» мая 2021 года ў 12.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 01.42.03 пры ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі” (220072, г. Мінск, вул. Сурганава, д. 1, корп. 2, к. 302; тэл. 270-27-20, e-mail: inlinasbel@tut.by).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Аўтарэферат разасланы « » красавіка 2021 года.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Н. В. Паляшчук

У перыяд з XIV па XVIII ст. на старабеларускую пісьменнасць уплывала чэшская мова і яе пісьмова-літаратурная традыцыя. Чэшска-беларускія моўныя сувязі акрэсленага перыяду не былі трывалымі і сістэматычнымі, тым не менш чэшскія моўныя элементы, пераважная большасць з якіх належыць да лексічных багемізмаў, увайшлі ў старабеларускую пісьмовую мову.

Праблема чэшскага ўплыву на старабеларускую пісьменнасць першапачаткова разглядалася ў межах гісторыі чэшска-ўсходнеславянскіх кантактаў, дзе асобна вывучаліся ваенна-палітычныя, грамадскія і культурна-асветніцкія сувязі паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Чэхіяй (Ф. Палацкі, Ё. Ё. Первольф, А. С. Будзіловіч, А. В. Флароўскі). Даследчыцкая цікавасць таксама была скіравана на вывучэнне старабеларускіх помнікаў, якія ствараліся пры выкарыстанні чэшскіх крыніц або з'яўляліся іх перакладам. Найбольш грунтоўна пытанне чэшскага ўплыву на старабеларускую пісьменнасць было распрацавана ў межах скарызназнаўства, паколькі пры апрацоўцы біблейскіх тэкстаў Ф. Скарына карыстаўся чэшскай Бібліяй у венецыянскім выданні 1506 г. (П. У. Уладзіміраў, Я. Воўк-Левановіч, А. В. Флароўскі, А. І. Жураўскі, У. В. Анічэнка, А. М. Булыка, Н. М. Запольская і інш.). Асобна даследаваліся таксама старабеларускія прамыя пераклады чэшскіх рэдакцый “Песні песняў”, “Сказання пра Сівілу-прарочыцу” або апасродкаваныя польскімі перакладамі “Жыццё Аляксея, чалавека Богага”, “Аповесць пра Таўдала”, “Траянская гісторыя”, “Гісторыя пра Апалона Цірскага” (П. У. Уладзіміраў, А. Брукнер, Я. Ф. Карскі, В. Брыныхава, А. І. Жураўскі, Л. В. Сакалова, А. А. Аляксееў, З. Кіпель, Ю. Верхаланцава, А. У. Бразгуноў, І. У. Будзько і інш.). На сённяшні дзень у айчынным мовазнаўстве назіраецца прабел у вывучэнні багемізмаў, шляхоў іх пранікнення і адметнасцей засваення старабеларускай мовай. Тым не менш, неаднаразова падкрэслівалася неабходнасць у падобных даследаваннях (Я. Ф. Карскі, А. Я. Супрун, А. М. Булыка, Г. В. Пальцаў).

Актуальнасць дысертацыі абумоўлена некалькімі прычынамі. *Па-першае*, вядома, што існавалі гістарычныя абставіны і каналы пранікнення чэшскіх моўных элементаў у старабеларускую мову. Падобныя факты патрабуюць вывучэння і сістэматызацыі. Гістарычна беларуская мова развівалася ў цесным кантакце з іншымі славянскімі мовамі, найперш з польскай, рускай, украінскай і царкоўнаславянскай. Пытанне сувязі беларускай мовы з чэшскай застаецца маладаследаваным. *Па-другое*, лексічны фонд старабеларускай мовы фарміраваўся ў значнай ступені за кошт запазычанняў заходнееўрапейскага паходжання, сярод якіх былі таксама багемізмы. Чэшская мова магла быць як крыніцай гэтых запазычанняў, так і пасрэднікам у працэсе іх запазычвання. Багемізмы, якія замацаваліся ў старабеларускай мове, могуць быць размеркаваны па лексіка-семантычных разрадах і ахарактарызаваны паводле фанетычных, граматычных і словаўтваральных асаблівасцей. *Па-трэцяе*, роля чэшскай пісьмовай мовы ў станаўленні пісьменнасці іншых заходнеславянскіх моў даволі часта была прадметам асобнага вывучэння. Значна менш яе ўплыву вывучаўся на ўсходнеславянскія пісьмовыя мовы, у прыватнасці, на старабеларускую. Паколькі ў дысертацыі даследуюцца багемізмы,

зафіксаваня ў старабеларускіх пісьмовых помніках, тут паказана ступень уплыву чэшскай мовы на старабеларускую пісьмовую мову. Адначасова вынікі дысертацыі могуць быць выкарыстаны для вывучэння чэшскага ўплыву на старарускую і стараўкраінскую пісьменнасці.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з навуковымі праграмамі (праектамі), тэмамі. Даследаванне выканана ў аддзеле славістыкі і тэорыі мовы ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі” ў рамках ДПНД “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства” (падпраграма “Беларуская мова і літаратура”) на 2016–2020 гг., задання “Міжславянскія моўныя і этнакультурныя кантакты: гісторыя і сучаснасць”.

Мэта і задачы даследавання. Мэта дысертацыі – выявіць і ахарактарызаваць уплыў чэшскай пісьмовай мовы на старабеларускую пісьмовую мову ў перыяд з XIV па XVIII ст.

Для дасягнення гэтай мэты былі пастаўлены наступныя задачы:

- 1) вызначыць прамыя і непрамыя шляхі моўнага чэшска-беларускага кантактавання ў акрэслены перыяд;
- 2) асэнсаваць прычыны распаўсюджвання чэшскай пісьмовай мовы па-за межамі яе этнічнай тэрыторыі;
- 3) акрэсліць ролю польскай мовы ў працэсе запазычвання багемізмаў старабеларускай мовай;
- 4) вылучыць багемізмы ў старабеларускай мове, прасачыць храналогію, крыніцы і шляхі іх запазычвання ў старабеларускую пісьменнасць;
- 5) ахарактарызаваць багемізмы адносна захаванасці ў іх фанетычных, словаўтваральных, марфалагічных і семантычных асаблівасцей чэшскай мовы.

Аб’ектам даследавання з’яўляюцца багемізмы, зафіксаваныя ў старабеларускіх пісьмовых помніках.

Прадметам даследавання з’яўляецца спецыфіка пранікнення, засваення і бытавання багемізмаў у старабеларускай пісьмовай мове.

Выбар **метадаў** даследавання абумоўлены пастаўленымі мэтай і задачамі. У якасці асноўных былі ўжыты апісальны, параўнальна-гістарычны, метады этымалагічнага аналізу, колькасныя падлікі. Апісальны метады прымяняўся з выкарыстаннем прыёмаў абагульнення, інтэрпрэтацыі і класіфікацыі матэрыялу. У межах параўнальна-гістарычнага метаду ўжываліся прыёмы ўстанаўлення генетычнай тоеснасці і храналогіі. Пры этымалагічным аналізе былі выкарыстаны існуючыя працы па славянскай этымалогіі. Акрамя таго, спецыфіка пранікнення багемізмаў у старабеларускую мову акрэсленага перыяду вывучалася з прыцягненнем звестак па гісторыі і культуры славянскіх народаў.

Матэрыял для даследавання быў сабраны на аснове:

- 1) гістарычных слоўнікаў беларускай, чэшскай, украінскай, рускай, польскай моў: “Гістарычны слоўнік беларускай мовы” ў 37 выпусках, “Slovník staročeský”

ў 2 тамах Я. Гебаўэра, “Staročeský slovník” у 26 выпусках, “Elektronický slovník staré češtiny”, “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” у 2 тамах, “Словник староукраїнської мови XVI – першої половини XVII ст.” у 17 выпусках, “Матеріалы до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.” у 2 тамах Я. К. Цімчанкі, “Словарь русского языка XI–XVII вв.” у 31 выпуску, “Словарь русского языка XVIII в.” у 22 выпусках, “Słownik staropolski” ў 11 тамах, “Słownik polszczyzny XVI wieku” ў 36 тамах;

2) этымалагічных слоўнікаў славянскіх моў: “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы” ў 14 тамах, “Etymologický slovník jazyka českého” ў 2 тамах Ё. Голуба і Ф. Копэчнага, “Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím” Ё. Голуба і С. Ліера, “Etymologický slovník jazyka českého a slovenského” і “Etymologický slovník jazyka českého” В. Махка, “Český etymologický slovník” І. Рэйзка, “Етимологічний словник української мови” ў 6 тамах, “Этимологический словарь русского языка” ў 4 тамах М. Фасмера, “Этимологический словарь русского языка” ў 11 выпусках пад рэдакцыяй М. М. Шанскага і А. Ф. Жураўлёва, “Историко-этимологический словарь современного русского языка” ў 2 тамах П. Я. Чарных, “Этимологический словарь современного русского языка” ў 2 тамах А. К. Шапашнікава, “Русский этимологический словарь” у 13 выпусках А. Я. Анікіна, “Słownik etymologiczny języka polskiego” А. Брукнера, “Słownik etymologiczny języka polskiego” ў 5 тамах Ф. Слаўскага, “Słownik etymologiczny języka polskiego” ў 2 тамах А. Банькоўскага, “Słownik etymologiczny języka polskiego” В. Борыся, “Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego” К. Длугаш-Курчабовай, “Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд” у 41 выпуску пад рэдакцыяй А. М. Трубачова, А. Ф. Жураўлёва і Ж. Ж. Варбат, “Słownik prasłowiański” ў 8 тамах пад рэдакцыяй Ф. Слаўскага, “Etymologický slovník jazyka staroslověnského” ў 19 выпусках пад рэдакцыяй І. Янышкавай, А. Эрхарта, Е. Гаўлавай;

3) спецыяльных гісторыка-лексікалагічных і этымалагічных даследаванняў: “Даўнія запазычанні беларускай мовы”, “Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.” А. М. Булыкі, “Агульныя словы чэшскага паходжання ў беларускай і польскай літаратурных мовах” Г. В. Пальцава, “Vývoj spisovného jazyka českého”, “Vlivy spisovné češtiny na jiné jazyky slovanské v době feudalismu”, “Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století” Б. Гаўранка, “Из истории чешских лексических заимствований в восточнославянских языках” В. П. Андэла, “О чешских лексических элементах в русском языке, заимствованных через посредство польского и других языков (в XIV–XIX вв.)” Я. І. Мельнікава, “Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku” Ё. Рэчка, “Bohemizmy w języku polskim : słownik” М. Басая і Я. Сяткоўскага і інш.

Навуковая навізна дысертацыі заключаецца ў шматаспектным даследаванні чэшскага ўплыву на старабеларускую мову – як уласна лінгвістычнага, так і экстралінгвістычнага парадку, якое ўключае асэнсаванне прычын распаўсюджання чэшскай пісьмовай мовы па-за межамі яе этнічнай

тэрыторыі ў XIV–XVI стст.; вывучэнне культурна-гістарычных умоў і абставін прамых і непрых моўных кантактаў беларусаў з іншымі славянамі ў перыяд з XIV па XVIII ст., што спрыялі пранікненню чэшскіх запазычанняў у старабеларускую мову, і геаграфіі распаўсюджання слоў у заходне- і ўсходнеславянскіх пісьмовых мовах; вызначэнне кола крыніц старабеларускай пісьменнасці, дзе ўжываюцца чэшскія запазычанні, і выкарыстанне на іх падставе храналагічных даных аб пісьмовай фіксацыі слова ў чэшскай, польскай, беларускай, рускай, украінскай мовах акрэсленага гістарычнага перыяду, а таксама вызначэнне храналагічнай паслядоўнасці і кірунку запазычвання слоў; правядзенне этымалагічнага і параўнальна-гістарычнага аналізу, арыентаванага на ўстанаўленне чэшскага паходжання запазычаных адзінак; выяўленне семантычных, фанетычных, марфалагічных і словаўтваральных асаблівасцей аналізуемых слоў, якія служаць доказам іх чэшскага паходжання.

З дапамогай вызначанага ў дысертацыі комплекснага падыходу да аналізу фактычнага матэрыялу выяўлены зафіксаваныя ў старабеларускай пісьмовай мове багемізмы і сфарміраваны іх найбольш поўны корпус. Устаноўлена, што багемізмы належалі да розных лексіка-семантычных груп і характарызавалі розныя сферы жыццядзейнасці грамадства, што сведчыць аб паслядоўнасці і сістэматычнасці самога працэса запазычвання чэшскіх элементаў таго часу; вызначаецца таксама ступень захаванасці чэшскіх запазычанняў у сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону.

1) У перыяд з XIV па XVIII ст. складваліся гістарычныя ўмовы, якія спрыялі наладжванню *прамых і непрых моўных кантактаў* паміж чэшскім і беларускім народамі. Прамое кантактаванне было звязана з дыпламатычнай актыўнасцю і ваенна-палітычным партнёрствам, якое ўсталявалася паміж ВКЛ і Чэшскім каралеўствам у першай трэці XV ст., а таксама грамадска-рэлігійнай і культурна-асветніцкай дзейнасцю прадстаўнікоў абодвух народаў. Прамыя кантакты падтрымліваліся дыпламатычнай карэспандэнцыяй (перапіска гусітаў з вялікімі князямі Вітаўтам і Свідрыгайлам) і абменам пасольствамі, у межах ваеннай палітыкі наладжваліся супольныя ваенныя паходы (інтэрвенцыя вялікакняжацкага і польскага войска ў чэшскія землі на чале з Жыгімонтам Карыбутавічам). Непрамое кантактаванне ажыццяўлялася шляхам перакладу старачэшскіх пісьмовых помнікаў на старабеларускую мову. Чэшскія рэдакцыі перакладных твораў выкарыстоўваліся ў якасці крыніц старабеларускіх мастацкіх і біблейскіх перакладаў, сярод якіх “Песня песняў”, “Сказанне пра Сівілу-прарочыцу”, “Жыцце Аляксея, чалавека Божага”, “Аповесць пра Таўдала”, “Траянская гісторыя”, “Гісторыя пра Апалона Цірскага”. Адною з рэдакцый старачэшскай Бібліі карыстаўся Ф. Скарына падчас перакладу яе на старабеларускую мову. Верагодна, што некаторыя прававыя помнікі ВКЛ, а менавіта Вісліцкі статут 1438–1439 гг., Статуты 1529, 1566, 1588 гг., Метрыка ВКЛ ствараліся з выкарыстаннем чэшскай юрыдычнай тэрміналогіі, чэшскіх прававых норм і тэкстаў.

2) Пранікненне чэшскіх пісьмовых традыцый ва ўсходнеславянскія землі, найперш у старабеларускую і стараўкраінскую пісьменнасці, было абумоўлена высокай запатрабаванасцю чэшскай пісьмовай мовы і яе літаратурных набыткаў сярод заходнеславянскіх народаў у перыяд з XIV па XVI ст. Прычыны распаўсюджання чэшскай пісьмовай мовы па-за межамі яе этнічнай тэрыторыі звязаны з раннім станаўленнем нацыянальнай пісьмовай мовы ў XIV ст. Акрамя таго, пачынаючы з IX ст., на чэшскіх і мараўскіх землях развівалася пісьменнасць на стараславянскай і лацінскай мовах, з XIII ст. – таксама на нямецкай. Выкарыстанне моў з больш працяглай пісьмовай традыцыяй паспрыяла хуткаму станаўленню чэшскай мовы з культурнага вуснага ідыёма ў поліфункцыянальную пісьмовую мову. Як вынік, чэшская пісьмовая мова не толькі была запатрабаваная ў межах сваёй этнічнай тэрыторыі, але ўжывалася ў справаходстве, судаходстве, карэспандэнцыі, дыпламатыі Сілезіі, Польшчы, Славакіі, Венгрыі. Чэшская пісьмова-літаратурная традыцыя ў XIV–XVI стст. паўплывала на развіццё славацкай, польскай, верхнялужыцкай і ніжнялужыцкай пісьменнасці.

3) Роля польскай мовы ў працэсе запазычвання багемізмаў старабеларускай мовай мела пасрэдніцкі характар. На працягу некалькіх стагоддзяў польская мова і яе пісьменнасць знаходзіліся пад прамым чэшскім уплывам, што адбілася перадусім на яе лексічным складзе. Багемізмы, якія замацаваліся ў польскай мове, пазней запазычваліся старабеларускай мовай, паколькі апошняя працягла час знаходзілася пад істотным польскім уплывам. Пры пасрэдніцтве польскай мовы ў слоўнікавы фонд старабеларускай мовы ўвайшлі багемізмы, якія характарызавалі найперш рэлігійную, ваенную, сацыяльна-эканамічную, бытавую сферы чалавечай дзейнасці. Чэшская мова нараўне з польскай часта выконвала ролю пасрэдніка ў засваенні слоў заходнееўрапейскага паходжання, якія называлі з’явы тагачаснай еўрапейскай цывілізацыі.

4) Багемізмы пранікалі ў старабеларускую пісьмовую мову на працягу ўсяго перыяду яе існавання, але найбольшая іх колькасць фіксуецца ў XV–XVI стст. Паводле паходжання багемізмы з’яўляюцца ўласначэшскімі і няўласначэшскімі. Першакрыніцай уласначэшскіх багемізмаў была чэшская мова; этымалагічна багемізмы гэтай групы ўзыходзяць да праславянскіх асноў. Няўласначэшскія багемізмы найчасцей былі лацінскага (грэка-лацінскага), нямецкага, раманскага паходжання, рэдка ў якасці першакрыніцы выступалі венгерская, арабская, персідская і іншыя мовы. Засваенне багемізмаў старабеларускай пісьменнасцю адбывалася ў спецыфічных умовах. Невялікая іх частка была запазычана непасрэдна з чэшскіх помнікаў, большасць багемізмаў пранікала апасродкавана: найперш пры пасрэдніцтве польскай мовы, у некаторых выпадках таксама стараўкраінскай.

5) Багемізмы, зафіксаваныя ў старабеларускай мове, пераважна з’яўляюцца лексічнымі і называюць рэаліі і паняцці з розных сфер чалавечай дзейнасці і навакольнага свету. Сярод запазычанай лексікі чэшскага паходжання можна вылучыць рэлігійную, ваенную, бытавую, грамадска-палітычную, эканамічную і сацыяльную, лексіку, якая характарызуе фізічную, разумовую дзейнасць і

эмацыянальна-псіхічны стан чалавека і інш. Запазычванне багемізмаў старабеларускай мовай магло адбывацца з захаваннем некаторых фанетычных, марфалагічных, словаўтваральных і семантычных адметнасцей чэшскай мовы. У сучаснай беларускай літаратурнай мове працягвае ўжывацца частка багемізмаў, засвоеная ў старабеларускі перыяд.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені. Дысертацыя з’яўляецца самастойным навуковым даследаваннем, якое праводзілася ў адпаведнасці з пастаўленымі мэтай і задачамі. Асноўныя палажэнні і вынікі па тэме даследавання атрыманы аўтарам асабіста і грунтуюцца на аналізе самастойна сабранага, апрацаванага і сістэматызаванага фактычнага матэрыялу.

Апрацацыя дысертацыі і інфармацыя пра выкарыстанне яе вынікаў. Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання прадстаўлены аўтарам у дакладах на V Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Навуковыя чытанні, прысвечаныя В. У. Мартынаву” (Мінск, 30 сакавіка 2017 г.), Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Гістарычнае мовазнаўства ў кантэксце міждысцыплінарных даследаванняў” (Мінск, 25–26 кастрычніка 2017 г.), Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя і гісторыка-культурныя сувязі” (Мінск, 21–23 чэрвеня 2018 г.), Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларусь у кантэксце еўрапейскай гісторыі: асоба, грамадства, дзяржава” (Гродна, 12–13 снежня 2019 г.).

Апублікаванне вынікаў дысертацыі. Па тэме даследавання апублікавана 7 навуковых артыкулаў, з іх 3 – у рэцэнзуемых перыядычных выданнях (2,5 аўтарскага аркуша), 4 – у зборніках навуковых работ (1,6 аўтарскага аркуша). Агульны аб’ём апублікаваных матэрыялаў – 4,1 аўтарскага аркуша. Усе публікацыі падрыхтаваны саіскальнікам без суаўтараў.

Структура і аб’ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з пераліку скарачэнняў і ўмоўных абазначэнняў, уводзін, агульнай характарыстыкі работы, трох глаў, заключэння, бібліяграфічнага спіса, які ўключае спіс выкарыстанай літаратуры (271 пазіцыя) і спіс публікацый саіскальніка вучонай ступені (7 пазіцый). Дысертацыя мае 12 дадаткаў. Агульны аб’ём даследавання складае 268 старонак, у тым ліку асноўны тэкст – 123 старонкі, бібліяграфічны спіс – 21 старонка, дадаткі – 124 старонкі. Непасрэдна ў тэксце дысертацыі змешчана 1 табліца (займае 2 старонкі).

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва ўводзінах абгрунтоўваецца выбар тэмы дысертцыі, яе актуальнасць, асвятляецца ступень распрацаванасці пытанняў чэшска-іншаславянскіх моўных сувязей, чэшскага ўплыву на старабеларускую мову і яе пісьмова-літаратурную традыцыю ў працах айчынных і замежных даследчыкаў.

У агульнай характарыстыцы работы вызначаецца сувязь дысертцыі з навуковымі праграмамі і тэмамі, акрэсліваюцца мэта, задачы, аб'ект, прадмет, метады, крыніцы матэрыялу даследавання, яго навуковая навізна, фармулююцца палажэнні, якія выносяцца на абарону, падаюцца звесткі пра асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені, апрабацыю і апублікаванне вынікаў дысертцыі, яе структуру і аб'ём.

Глава 1 **“Чэшска-беларускія моўныя кантакты”** складаецца з чатырох раздзелаў, дзе разглядаюцца гістарычныя абставіны ўзнікнення прамых і непрых чэшска-беларускіх моўных кантактаў¹.

Раздзел 1.1 **“Гісторыя і метадалогія вывучэння чэшска-беларускіх моўных сувязей”** прысвечаны пытанням тэарэтычнага, метадалагічнага і навукова-крытычнага характару. У падраздзеле 1.1.1 **“Аналітычны агляд навукова-крытычнай літаратуры”** аналізуюцца гістарыяграфічныя, літаратуразнаўчыя і лінгвістычныя работы, у якіх закраналася праблема чэшска-ўсходнеславянскіх моўных сувязей (Ё. Ё. Первольф, А. С. Будзіловіч, А. В. Флароўскі, Б. Гаўранак, С. Кохман, А. Шэнкер і інш.), а таксама даследаванні, прысвечаныя вывучэнню чэшскага ўплыву на беларускую (Я. Ф. Карскі, Г. В. Пальцаў, З. Кіпель, А. У. Бразгуноў, Ю. Верхаланцава, І. У. Будзько і інш.), рускую (Р. Якабсон, Я. І. Мельнікаў, С. Кохман і інш.), украінскую (М. С. Рогаль, В. Ф. Андэрш, В. М. Русаніўскі, В. П. Андэл і інш.) і польскую (В. Нерынг, А. Брукнер, Э. Кліх, К. Ніч, З. Шцібер, Я. Сяткоўскі і інш.) пісьменнасці. У падраздзеле 1.1.2 **“Метадалагічныя падыходы ў вывучэнні багемізмаў”** характарызуецца распрацаваная даследчыкамі (А. Сячкоўскім, Ё. Рэчкам, Т. Чарнецкім, С. Кохманам, А. Шэнкерам Я. Сяткоўскім) метадалагічная база вывучэння багемізмаў і акрэсліваюцца крытэрыі, паводле якіх могуць быць вылучаны і даследаваны багемізмы ў старабеларускай мове: 1) храналогія пісьмовай фіксацыі слова ў старачэшскай, старопольскай, старабеларускай, стараўкраінскай, старарускай мовах; 2) геаграфія распаўсюджвання слова ў заходнеславянскіх і ўсходнеславянскіх пісьмовых мовах; 3) характар помніка; 4) семантычныя, фанетычныя, марфалагічныя асаблівасці чэшскай мовы, якія захаваліся ў запазычаннях старабеларускай мовы; 5) культурна-гістарычныя ўмовы, якія спрыялі пранікненню багемізмаў у старабеларускую мову.

У раздзеле 1.2 **“Дыпламатычныя моўныя кантакты паміж ВКЛ і Чэхіяй у першай трэці XV ст.”** апісваюцца гістарычныя падзеі, якія спрыялі наладжванню дыпламатычных сувязей паміж вялікімі князямі літоўскімі

¹ Іх гісторыя ў розных перыяды паслядоўна і больш падрабязна разгледжана ў Дадатках 1, 2 і 3.

Вітаўтам і Свідрыгайлам і чэшскімі гусітамі: абмен пасольствамі, абранне Вітаўта ў якасці “чэшскага караля запрошанага”, удзел наёмных чэшскіх рот у бітве пад Вількамірам у 1435 г. на баку Свідрыгайлы і інш. Дыпламатычная актыўнасць суправаджалася карэспандэнцыяй. Вітаўт перапісваўся з чэшскім бокам па-лацінску, але захавалася сведчанне таго, што пры вялікакняжацкім двары ведалі таксама чэшскую мову (М. Косман). Свідрыгайла вёў дыпламатычную перапіску з гусітамі на чэшскай мове. Пра гэта сведчаць два лісты, напісаныя ад імя вялікага князя ў 1431 г. у Навагрудку і пасланне гусіцкіх гетманаў Бочка і Вілема Пукліцаў, адрасаванае Свідрыгайлу ў 1436 г. Падраздзел 1.2.1 “Чэшскія лісты вялікага князя Свідрыгайлы” прысвечаны падрабязнаму аналізу чэшскіх пасланняў, паколькі яны былі створаны на беларускіх этнічных землях. У пункце 1.2.1.1 характарызуецца змест і структура лістоў, указваюцца адрасаты і адрасант, удакладняецца дата і месца іх напісання. У пункце 1.2.1.2 разглядаецца графіка пасланняў, якая ў цэлым адпавядае малодшай разнавіднасці чэшскай графікі, заснаванай на выкарыстанні дыграфіаў (*mladší sprežkovú pravopis*). Пункт 1.2.1.3 прысвечаны аналізу фанетычных і граматычных асаблівасцей лістоў. У пункце 1.2.1.4 звяртаецца ўвага на семантычныя і фармальныя адметнасці ўжытых у пасланнях старачэшскіх слоў: *knyez (knez), litowsky, rzecz*. Выказваецца меркаванне, што старабеларуская мова ў некаторай ступені магла ўплываць на іх ужыванне. У Дадатках 4 і 5 прыводзяцца транскрыпцыі тэксту лістоў вялікага князя Свідрыгайлы з “Тайнага Дзяржаўнага архіва прускай культурнай спадчыны” (*Geheime Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, Берлін).

Раздзел 1.3 “**Пісьмова-літаратурны чэшскі ўплыў на старабеларускія перакладныя творы**” ўтрымлівае сем падраздзелаў, кожны з якіх прысвечаны біблейскаму ці мастацкаму твору, перакладзенаму на старабеларускую мову з выкарыстаннем чэшскіх рэдакцый. У падраздзелах 1.3.1 “*Пераклад Бібліі Францыскам Скарынам*”, 1.3.2 “*Песня песняў*”, 1.3.3 “*Сказанне пра Сівілу-прарочыцу*”, 1.3.4 “*Жыцце Аляксея, чалавека Божага*”, 1.3.5 “*Аповесць пра Таўдала*”, 1.3.6 “*Траянская гісторыя*”, 1.3.7 “*Гісторыя пра Апалона Цірскага*” аналізуюцца даследаванні, дзе закранаюцца абставіны ўзнікнення названых старабеларускіх помнікаў і іх прамая ці апасродкаваная сувязь з чэшскімі крыніцамі. Тэксталагічны аналіз праводзіўся даследчыкамі (П. У. Уладзіміравым, А. Брукнерам, А. В. Флароўскім, В. Брыныхавай, У. В. Анічэнкам, А. М. Булыкам, А. А. Аляксеевым, В. П. Андэлам, А. У. Бразгуновым, Ю. Верхаланцавай, І. У. Будзько і інш.) з улікам чэшскіх моўных асаблівасцей, якія праніклі падчас перакладу ў старабеларускія творы. Вылучаныя імі багемізмы разглядаюцца як сведчанне залежнасці старабеларускіх помнікаў ад чэшскіх рэдакцый.

У раздзеле 1.4 “**Пытанне чэшскага ўплыву на прававыя помнікі ВКЛ**” уздымаецца праблема ўплыву чэшскіх прававых норм і тэкстаў, а таксама чэшскай юрыдычнай тэрміналогіі на прававыя помнікі ВКЛ, сярод якіх Вісліцкі статут 1438–1439 гг., Статуты 1529, 1566, 1588 гг. і Метрыка ВКЛ. Падраздзел 1.4.1 “*Вісліцкі статут*” прысвечаны разгляду магчымай сувязі аднаго з

перакладаў статута, зробленага ў 1438–1439 гг., з чэшскімі крыніцамі. У падраздзеле 1.4.2 “*Статуты ВКЛ 1529, 1566, 1588 гг. і Метрыка ВКЛ*” аналізуюцца высновы Г. Ірэчка, А. І. Якаўлева пра залежнасць старабеларускіх прававых помнікаў і іх юрыдычнай тэрміналогіі ад чэшскіх ўзораў. У падраздзеле 1.4.3 “*Чэшскі прававы ўплыў на галіцка-валынскія граматы*” асэнсоўваюцца вынікі даследаванняў Ё. Мацурка, паводле якіх складальнікі стараўкраінскіх грамат (паўднёва-заходняя Украіна ў XIV – першай палове XV ст.) карысталіся ўзорамі чэшскіх грамат, чэшскімі фармулярамі і, верагодна, валодалі гутарковай чэшскай і славацкай мовамі.

Глава 2 “**Прычыны і шляхі пранікнення багемізмаў у старабеларускую мову XIV–XVIII стст.**” складаецца з трох раздзелаў, у якіх паслядоўна раскрываюцца прычыны і каналы пранікнення чэшскіх запазычанняў у старабеларускую пісьменнасць.

Раздзел 2.1 “**Фарміраванне чэшскай пісьмовай мовы ўключна да XVI ст. ва ўмовах кантактавання са стараславянскай, лацінскай і нямецкай мовамі**” прысвечаны гісторыі станаўлення і развіцця чэшскай пісьмовай мовы. У падраздзеле 2.1.1 “*Раннія запісы чэшскай мовы канца X–XIII стст.*” разглядаюцца факты ранняй пісьмовай фіксацыі чэшскай мовы, яе функцыянаванне ў якасці вуснага культурнага ідыёма. У падраздзеле 2.1.2 “*Стараславянскія пісьмовыя традыцыі ў Маравіі і Чэхіі*” апісваецца ўжыванне стараславянскай мовы на мараўскіх і чэшскіх землях і, як вынік, існаванне яе дзвюх рэдакцый. Асобна разгледжаны стараславянствы ў чэшскай мове. У падраздзеле 2.1.3 “*Уплыў лацінскай мовы на чэшскую*” характарызуецца роля лацінскай мовы, яе выкарыстанне ў пісьменнасці да станаўлення чэшскай пісьмовай мовы, якая пазней працяглы час суіснавала з ёй, істотна ўплываючы на лексіку, сінтаксіс, стылістыку і графіку чэшскай мовы. У падраздзеле 2.1.4 “*Пашырэнне нямецкай мовы ў Чэшскім каралеўстве да XIV ст.*” высвятляюцца прычыны пашырэння нямецкай мовы ў Чэхіі, якая там была прадстаўлена паўднёва-, паўночна-, сярэднебаварскімі і ўсходнесярэднемецкімі дыялектамі. Шырокае выкарыстанне нямецкай мовы ў вуснай і пісьмовай формах адбілася на лексічным складзе чэшскай мовы, якая засвоіла значную колькасць германізмаў. Падраздзел 2.1.5 “*Станаўленне чэшскай пісьмовай мовы ў перыяд з канца XIII па XVI ст.*” прысвечаны гістарычным этапам і асаблівасцям фарміравання чэшскай пісьмовай мовы да XVI ст. За доўгі хуткі перыяд чэшская мова развілася з вуснага культурнага ідыёма ў поліфункцыянальную ўніфікаваную пісьмовую мову. Сваю ролю ў гэтым станаўленні адыгралі мовы больш даўніх і развітых культурных традыцый – стараславянская, лацінская і нямецкая, з якімі чэшская мова на працягу некалькіх стагоддзяў знаходзілася ў прамым кантакце.

Раздзел 2.2 “**Распаўсюджанне чэшскай мовы па-за межамі яе этнічнай тэрыторыі ў XIV–XVI стст.**” складаецца з чатырох падраздзелаў, у якіх апісваецца выкарыстанне чэшскай пісьмовай мовы ў Сілезіі, Польшчы, Славакіі, Венгрыі, а таксама характарызуецца яе ўплыў на славацкую, польскую, верхнялужыцкую і ніжнялужыцкую пісьменнасці. У падраздзеле 2.2.1 “*Функцыянаванне чэшскай пісьмовай мовы ў Сілезіі*” разглядаецца

ўжыванне чэшскай пісьмовай мовы ў справаводстве, судаходстве, карэспандэнцыі найперш Верхняй Сілезіі, дзе яе статус у якасці афіцыйнай быў заканадаўча замацаваны ў апольска-раціборскім і цешынскім статутах XVI ст. У падраздзеле 2.2.2 “*Функцыянаванне чэшскай пісьмовай мовы ў Польшчы*” разглядаецца выкарыстанне чэшскай мовы для напісання грамат, якія паходзілі ў тым ліку з каралеўскай польскай канцылярыі, і характарызуецца чэшскі ўплыў на польскую мову і яе пісьменнасць. У падраздзеле 2.2.3 “*Функцыянаванне чэшскай пісьмовай мовы ў Венгрыі і Славакіі*” даследуецца, якім чынам чэшская пісьмовая мова ўжывалася ў славацкіх землях і ў венгерскай каралеўскай канцылярыі. У падраздзеле 2.2.4 “*Уплыў чэшскай мовы на верхнялужыцкую, ніжнялужыцкую і палабскую мовы*” аналізуюцца чэшскія запазычанні ў лексічным складзе верхнялужыцкай, ніжнялужыцкай і палабскай мовах, а таксама звяртаецца ўвага на ролю чэшскіх перакладаў пры стварэнні Бібліі на верхнялужыцкай і ніжнялужыцкай мовах.

Раздзел 2.3 “*Польская мова як пасрэднік у працэсе запазычвання багемізмаў старабеларускай мовай*” прысвечаны асэнсаванню ролі польскай мовы ў чэшска-ўсходнеславянскіх моўных узаемаадносінах. У падраздзеле 2.3.1 “*Пранікненне багемізмаў у польскую мову з пункта гледжання храналогіі*” разглядаюцца чатыры гістарычныя этапы да XVII ст., на працягу якіх польскай мовай было запазычана каля 2000 багемізмаў (Я. Сяткоўскі). У падраздзеле 2.3.2 “*Чэшскі ўплыў на польскую графіку і польскую літаратурную норму*” прыводзяцца высновы З. Шцібера, паводле якіх чэшская мова выканала ролю “арбітра” ў выбары паміж малапольскімі і вялікапольскімі формамі для замацавання толькі адных у якасці літаратурных. Таксама тлумачыцца, якім чынам дыякрытычны правапіс, прапанаваны Я. Гусам, быў выкарыстаны пры стварэнні польскай дыякрытыкі. У падраздзеле 2.3.3 “*Разнавіднасці багемізмаў у польскай мове X–XVI стст.*” прыводзіцца класіфікацыя польскіх багемізмаў, якія падзяляюцца на семантычныя, фанетычныя, марфалагічныя, словаўтваральныя і лексічныя.

У раздзеле 2.4 “*Запазычанні заходнееўрапейскага паходжання ў старабеларускай мове*” асэнсоўвацца месца багемізмаў сярод запазычанняў заходнееўрапейскага паходжання. У падраздзеле 2.4.1 “*Развіццё старабеларускай мовы ў сітуацыі шматмоўя*” робіцца агляд моў і дыялектаў, якія ўжываліся ў вуснай і пісьмовай практыцы на тэрыторыі ВКЛ. Такім чынам, паказваецца, што старабеларуская пісьмовая мова фарміравалася ва ўзаемадзеянні са шматлікімі іншымі мовамі. У падраздзеле 2.4.2 “*Функцыянаванне лацінскай мовы ў ВКЛ. Лацінізмы ў старабеларускай мове*” называюцца прычыны пашырэння лацінскай мовы на вялікакняжацкіх землях, адначасова характарызуецца ўплыў лацінскай мовы на старабеларускую лексіку. У падраздзеле 2.4.3 “*Германізмы, раманізмы, хунгарызмы ў старабеларускай мове*” засяроджваецца ўвага на аналізе запазычанняў нямецкага, раманскага і венгерскага паходжання, а таксама шляхоў іх пранікнення ў старабеларускую мову. У падраздзеле 2.4.4 “*Функцыянаванне польскай мовы ў ВКЛ. Паланізмы ў старабеларускай мове*” разглядаюцца

гістарычныя ўмовы, пры якіх польская мова атрымала пашырэнне ў ВКЛ, высвятляецца характар польскіх запазычанняў у ранніх і позніх помніках старабеларускай пісьменнасці. У падраздзеле 2.4.5 “*Роля чэшскай мовы і месца багемізмаў сярод запазычанняў заходнееўрапейскага паходжання ў старабеларускай мове*” вызначаюцца шляхі пранікнення багемізмаў у старабеларускую мову, асэнсоўваецца роля чэшскай мовы не толькі як крыніцы запазычанняў, але таксама пасрэдніка ў працэсе запазычвання слоў з заходнееўрапейскіх моў, найперш лацінскай, нямецкай і раманскіх.

Глава 3 “**Чэшскія запазычанні ў старабеларускай мове**” прысвечана вывучэнню багемізмаў, большасць з якіх належыць да лексічных. Агульная колькасць устаноўленых у працэсе даследавання багемізмаў складае 174 лексічныя адзінкі. Раздзел 3.1 “**Лексіка-семантычныя разрады багемізмаў у старабеларускай мове**” ўключае 6 падраздзелаў². У падраздзеле 3.1.1 “*Рэлігійная лексіка чэшскага паходжання*” высвятляюцца прычыны запазычвання багемізмаў рэлігійнага характару. У сувязі з пашырэннем каталіцкага веравызнання на вялікакняжацкіх землях старабеларускай мовай засвойваліся ў тым ліку багемізмы з рэлігійнай тэрміналогіі, запазычванне якіх адбывалася пры польскім пасрэдніцтве. Рэлігійныя багемізмы ў старабеларускай мове называлі прадстаўнікоў царкоўнага кіраўніцтва і святароў (*бискупъ, деканъ, капланъ, ксендзь, пробошъ*), культавыя збудаванні і іх часткі (*каплицца, кляшторъ, костель, крухта, фара*), царкоўную атрыбутыку (*келихъ, комжа, крижмо, оплатокъ, пацеръ*), царкоўныя абрадавыя дзеянні (*бермовати, мша, нешпоръ, офера, ялмужна*). Этымалагічны аналіз рэлігійных багемізмаў падаецца ў Дадатку 6. У падраздзеле 3.1.2 “*Ваенная лексіка чэшскага паходжання*” разглядаюцца гістарычныя абставіны пранікнення ў старабеларускую мову багемізмаў з ваеннай сферы, што перадусім звязана з развіццём ваеннай справы ў Чэхіі падчас гусіцкіх войнаў. Ваенная тэрміналогія чэшскага паходжання магла быць засвоена як прамым (непасрэдна з чэшскай мовы), так і непрамым (пры польскім пасрэдніцтве) шляхамі. Багемізмы з ваеннай сферы называлі ваеннаслужачых, военачальнікаў і іншых асоб, звязаных з ваеннай справай (*драбъ, жолнеръ, рейтаръ, ширмеръ, шпекгъ*), ваенныя прыстасаванні, разнавіднасці зброі, воінскае ўзбраенне і амуніцыю (*гаковница, дека, капалинь, куша, пушка, торасница*), паняцці ваеннай стратэгіі і тактыкі, фартыфікацыйныя збудаванні (*башта, гуфъ, таборъ, штица*), агульныя паняцці, якія характарызуюць ваенную дзейнасць у шырокім сэнсе (*бурда, валька, гарць, жолдъ*). Этымалагічны аналіз ваенных багемізмаў падаецца ў Дадатку 7. У падраздзеле 3.1.3 “*Грамадска-палітычная, эканамічная і сацыяльная лексіка чэшскага паходжання*” вылучаюцца багемізмы, якія характарызуюць адміністрацыйна-кіраўнічы апарат і сацыяльную структуру тагачаснага грамадства, а таксама яго эканамічную і гандлёвую сферы. Багемізмы маглі

² Некаторыя багемізмы (*барва, гарць, жакъ, зацный, келихъ, куша, мистръ, реща* і інш.) мелі два і больш значэнняў. Размеркаванне мнагазначных слоў па лексіка-семантычных разрадах ажыццяўлялася з улікам семантыкі слова ў старачэшскай мове, пры гэтым значэнне, з якім лексема запазычвалася са старачэшскай мовы, лічыцца асноўным. Дадатковыя значэнні маглі развіцца пазней, калі багемізм запазычваўся старапольскай ці старабеларускай мовамі.

назваць грашовыя адзінкі (*грошъ, вердунокъ*), эканамічныя (*ланъ, ленный, рынокъ*) і грамадска-палітычныя (*гербъ, голдъ, владати, владза, реша, шляхта*) паняцці. Частка з іх абазначала асоб па сацыяльным становішчы (*кграбъ, мистръ*), службовых абавязках (*маршалокъ, машталеръ, оправца, подчаший, шафаръ*). Некаторыя багемізмы ўжываліся для больш агульнай характарыстыкі чалавека і яго сувязей з рознымі сацыяльнымі групамі (*жебракъ, лотръ, малжонка, обыватель, франтъ*). Этымалагічны аналіз вылучаных багемізмаў падаецца ў Дадатку 8. У падраздзеле 3.1.4 “*Бытавая лексіка чэшскага паходжання*” аналізуюцца багемізмы, якія характарызуюць бытавую сферу і называюць разнайстайныя аб’екты матэрыяльнай культуры. Чэшскія запазычанні ўжываліся для абазначэння тканін і відаў адзення (*баволна, едwabъ, китлица, пончоха, шата*), упрыгожанняў (*клейнотъ, пукля*), пабудоў і памяшканняў (*комната, кухня, палаць, стодола*), прадметаў і прыстасаванняў хатняга, гаспадарчага і асабістага ўжытку (*брама, ванна, коминъ, коновъ, мары*). Этымалагічны аналіз багемізмаў з бытавой сферы падаецца ў Дадатку 9. У падраздзеле 3.1.5 “*Лексіка чэшскага паходжання, якая характарызуе фізічную, разумовую дзейнасць і эмацыянальна-псіхічны стан чалавека*” разглядаюцца багемізмы, якія называюць абстрактныя паняцці (*благати, взменка, вспанялый, ганьба, довтипъ, дяка, жартъ, зацный, кгвалтъ, крутофиля, мусити, неснаска, обецный, справедливый, упреймый, фортель*). Этымалагічны аналіз багемізмаў дадзенага лексіка-семантычнага разраду падаецца ў Дадатку 10. У падраздзеле 3.1.6 “*Запазычанні чэшскага паходжання з іншых лексіка-семантычных разрадаў*” даследуюцца багемізмы разнародныя ў лексіка-семантычных адносінах: назвы раслін (*кминъ, пижмо, рижъ*), жывёл (*гмызь, каплунъ, когутъ, левартъ*), гульняў (*варцабы, шахи*), музычнага інструмента (*лютня*), месяца (*марецъ*), навучальнай ўстановы (*школа*) і інш. Этымалагічны аналіз вылучаных багемізмаў падаецца ў Дадатку 11. У лексіка-семантычныя разрады не ўвайшлі багемізмы, якія з’яўляюцца прыслоўямі: *внетъ, звлаца, надеръ, нестеты* і злучнікамі: *лечъ, поневажъ*. Этымалагічны аналіз прыслоўяў і злучнікаў чэшскага паходжання падаецца ў Дадатку 12.

Раздзел 3.2 “*Фанетычныя багемізмы³ ў старабеларускай мове*” прысвечаны аналізу чэшскіх фанетычных асаблівасцей, якія захаваліся ў старабеларускіх багемізмах, сярод якіх 1) наяўнасць рэфлексаў *-ra-*, *-la-* ў групах зычных **tort*, **tolt* (*благати, брама, владати, владза, владаръ, власный, звлаца, праца, привлацити*); 2) захаванне фрыкатыўнага [ɣ] / фарынгальнага [h], які ў старабеларускай арфаграфіі перадаваўся літарай *г* (*ганьба, гардый, гойный, грабъ, когутъ, чигати*); 3) захаванне галосных поўнага ўтварэння на месцы насавых (*замоутокъ, хуть, ручница*); 4) дэпалаталізацыя мяккіх зычных перад галосным [e] (*обецный, обыватэль*); 5) захаванне галоснага [ě] без перагаласоўкі ў [a] (*вердунокъ, взменка, офера*); 6) захаванне пасля заднеязычных спалучэння *-li-* (*хлюба, хлюбити*).

³ У межах дадзенага даследавання спалучэнне “фанетычны багемізм” выкарыстоўваецца ў дачыненні да запазычанняў, якія захоўваюць чэшскія фанетычныя рысы.

Раздзел 3.3 “**Характарыстыка багемізмаў у старабеларускай мове паводле іх паходжання**” складаецца з двух падраздзелаў. У першым з іх 3.3.1 “**Няўласначэшскія багемізмы**” асэнсоўваецца роля чэшскай мовы ў якасці пасрэдняка. Значная колькасць вылучаных багемізмаў паводле мовы-першакрыніцы належыць пераважна да запазычанняў лацінскага або грэка-лацінскага (*грошъ, келихъ, комната, левартъ, марецъ, нешпоръ, офера, пацеръ, фара, школа*), нямецкага (*баволна, гаковница, едвabъ, китлица, клейнотъ, мары, пончоха, рейтаръ, стодола, фортель*) і раманскага (*башта, павеза, газука, гарусъ, дека*) паходжання. Радзей у якасці мовы-першакрыніцы багемізмаў выступала венгерская (*гарць, палцатъ*), а таксама некаторыя ўсходнія мовы: *кончеръ* (з цюркскіх), *лютня* (з арабскай), *опатъ* (з арамейскай), *кминъ* (з семіцкіх), *пужмо* (з іўрыта), *шахи* (з персідскай). У падраздзеле 3.3.2 “**Уласначэшскія багемізмы**” ўвага засяроджваецца на запазычаннях, першакрыніцай якіх з’яўляецца чэшская мова (*благати, брама, взменка, гасло, гойный, довтипъ, зацный, звлаца, куша, надеръ, обыватель, подчаший, поневажъ, праца, ручница, справедливый, упреймый, франтъ, хлюба, чигати*). Асобную групу складаюць семантычныя багемізмы, якія па фармальных паказчыках з’яўляюцца паланізмамі, але новая семантыка ў іх развілася пад чэшскім уплывам (*валька* ў значэнні ‘вайна’, *замокъ* ‘крэпасць; рэзідэнцыя караля’, *ксендзь* ‘свяшчэннік’, *лацный* ‘даступны, танны’, *место* ‘горад’, *оправца* ‘судовы выканаўца’, *панъ* ‘Гасподзь, Бог, Ісус Хрыстос’, *пищаль* ‘ружжо або малакаліберная пушка, пішчаль’, *чистецъ* ‘чысцец’, *шпица* ‘атрад войска’) У межах чэшскага тыпу скланення *rodkotořie*, утворанага прэфіксальна-суфіксальным спосабам, у старабеларускай мове замацаваліся лексічныя багемізмы *подчаший, подканцлерый, подкоморый, подконий, подстаростий, подстолий*.

Раздзел 3.4 “**Храналагічныя межы запазычвання багемізмаў у старабеларускую мову**” прысвечаны аналізу багемізмаў з пункту гледжання храналогіі. Высветлілася, што большасць чэшскіх запазычанняў у старабеларускім пісьменнасці фіксуецца ў XV і XVI стст., невялікая іх колькасць – напрыканцы XIV ст. і ў XVII ст. Адначасова храналогія запазычвання старабеларускіх багемізмаў была супастаўлена з часам пісьмовай фіксацыі стараўкраінскіх і старарускіх адпаведнікаў. Устаноўлена, што храналогія большасці старабеларускіх багемізмаў супадае з часам пісьмовай фіксацыі стараўкраінскіх адпаведнікаў пры ўмоўнай часовай разбежцы ў пяцьдзесят год. Старарускія багемізмы, якія былі вывучаны ў адпаведнасці са старабеларускімі, рэгіструюцца ў пісьмовых помніках, як правіла, у XVI–XVII стст. Такім чынам, у параўнанні са старабеларускімі і стараўкраінскімі адпаведнікамі, большасць якіх пісьмова фіксуецца ў XV–XVI стст., у старарускай мове назіраецца іх фіксацыя са спазненнем прыкладна на стагоддзе. Тлумачэнне гэтаму трэба бачыць у пасрэдняцкай ролі старабеларускай і стараўкраінскай моў, праз якія ў старарускую мову пранікла частка заходнееўрапейскай лексікі, у тым ліку чэшскага паходжання. Храналагічная паслядоўнасць запазычвання багемізмаў

звычайна вытрымліваецца ў кірунку: старачэшская мова → старапольская мова → старабеларуская, стараўкраінская мовы → стараруская мова.

У раздзеле 3.5 “*Захаванасць багемізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове*” былі супастаўлены старабеларускія багемізмы са сваімі сучаснымі адпаведнікамі. Найбольшая іх колькасць захавалася з рэлігійнай (*аплатка, жагнаць, імя, кляштар, пацеры*), бытавой (*брама, конаўка, кухня, панчоха, стадола*), сацыяльна-палітычнай і эканамічнай (*грошы, ленны, рынак, шляхта, уладар*), абстрактнай (*благаць, досціп, праца, справядлівы, фартэль*) лексікі. Толькі трэць багемізмаў з ваеннай тэрміналогіі ўвайшла ў сучасную беларускую мову (*жаўнер, пісталет, пушка, рыцар, рэйтэр*), што тлумачыцца неактуальнасцю многіх ваенных тэрмінаў, напрыклад, ваенных прыстасаванняў, амуніцыі і ўзбраення. Па выніках аналізу можна сцвярджаць пра адносную ўстойлівасць багемізмаў у беларускай мове: з 174 вылучаных запазычанняў у сучаснай беларускай літаратурнай мове працягвае ўжывацца 85 слоў (48,8%).

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. На працягу XIV–XVIII стст. складваліся гістарычныя ўмовы для наладжвання **прамых і непрых** чэшска-беларускіх моўных кантактаў.

Ваенна-палітычнае партнёрства, якое ўсталявалася паміж ВКЛ і Чэшскім каралеўствам у першай трэці XV ст., суправаджалася дыпламатычнай актыўнасцю. Вялікі князь Вітаўт вёў перамовы з чэшскімі гусітамі, прымаючы ад іх пасольствы на землях ВКЛ і дасылаючы ў Чэхію сваіх паслоў. Дыпламатычныя ўзаемаадносінны падтрымліваліся таксама перапіскай з чэшскімі гусітамі, якая ажыццяўлялася на тагачаснай мове міжнародных зносін – лацінскай. У эпістальнай спадчыне Вітаўта захаваны ліст, дзе быў засведчаны факт выкарыстання чэшскай мовы ў яго канцылярыі. Вялікі князь Свідрыгайла, шукаючы ваеннай падтрымкі ў чэшскіх гусітаў, таксама вёў з імі перапіску. Захаваліся два лісты, напісаныя ад імя вялікага князя ў Навагрудку ў 1431 г. і адрасаваныя князю Жыгімонту Карыбутавічу і вышэйшым чэшскім чынам. У сваю чаргу, з Чэхіі Свідрыгайлу быў накіраваны ліст ад гусіцкіх гетманаў Бочка і Вілема Пукліцаў, які датуецца 1436 г. Згаданыя лісты былі напісаны па-чэшску.

Непрамыя кантакты ажыццяўляліся шляхам перакладу старачэшскіх пісьмовых помнікаў на старабеларускую мову або выкарыстання іх рэдакцый у працэсе перакладу ці стварэння арыгінальных старабеларускіх тэкстаў. На сённяшні дзень дакладна ўстаноўлена, што старабеларускае “Сказанне пра Сівілу-прарочыцу” ўзыходзіць да дзвюх захаваных чэшскіх рэдакцый “*Proroctví Sibyllino*” з XV – пачатку XVI ст.; у аснове старабеларускай “Песні песняў” ляжыць тэкст чэшскай Падэржаўскай Бібліі 1432–1435 гг.; Ф. Скарына, перакладаючы Біблію на старабеларускую мову, карыстаўся яе чэшскай рэдакцыяй у венецыянскім выданні 1506 г. Залежнымі ад чэшскіх крыніц лічацца старабеларускія “Жыцце Аляксея, чалавека Богага”, “Аповесць пра Таўдала”,

“Траянская гісторыя”, “Гісторыя пра Апалона Цірскага”. Старабеларускія тэксты пры цалкам верагодным польскім пасрэдніцтве ў працэсе іх стварэння захоўваюць пэўную колькасць чэшскіх моўных элементаў.

Чэшскія прававыя нормы і тэксты, а таксама чэшская юрыдычная тэрміналогія маглі ўплываць на прававыя помнікі ВКЛ, сярод якіх Вісліцкі статут 1438–1439 гг., Статуты ВКЛ 1529, 1566, 1588 гг. і Метрыка ВКЛ. У мове адзначаных старабеларускіх помнікаў вылучаюцца юрыдычныя тэрміны і агульная лексіка чэшскага паходжання, якія маглі быць запазычаны як непасрэдна з чэшскіх юрыдычных тэкстаў, так і пры польскім пасрэдніцтве [3; 4].

2. Ранняе станаўленне чэшскай мовы ў якасці пісьмовай было адной з прычын яе распаўсюджвання па-за межамі этнічнай тэрыторыі. Вядома, што пісьменнасць у чэшскіх і мараўскіх землях пачала развівацца ў IX ст. на аснове моў з больш даўняй і багацейшай пісьмовай традыцыяй – стараславянскай і лацінскай. Пачынаючы з XIII ст., у Чэхіі набывае пашырэнне нямецкая мова, прадстаўленая рознымі дыялектамі (паўднёва-, паўночна-, сярэднебаварскімі і ўсходнесярэдненямецкімі). Пісьмовая яе форма актыўна выкарыстоўваецца ў справядстве з XIV ст. Чэшская мова на працягу некалькіх стагоддзяў знаходзілася ва ўмовах прамого кантакту з мовамі больш развітых культурных традыцый. Напрыканцы XIII ст. і ў XIV ст. фарміруецца і інтэнсіўна развіваецца нацыянальная пісьменнасць. Стараславянская, лацінская і нямецкая мовы адыгралі ролю каталізатараў, стымулюючы ўнутраныя рэсурсы чэшскай мовы, што абумовіла хуткае яе пераўтварэнне з культурнага вуснага ідыёма ў поліфункцыянальную пісьмовую мову. Акрамя таго, на прадуктыўнасць і ўстойлівасць чэшскай пісьмовай мовы станоўчы ўплыў аказвала ўніфікаванасць яе нормы, аснову якой складае моўны узус Прагі і пражскіх ваколіц.

Функцыянаванне чэшскай пісьмовай мовы ў справядстве, судаходстве, карэспандэнцыі, дыпламатыі Верхняй Сілезіі, Польшчы, Славакіі і Венгрыі (у дачыненні да сваіх мараўска-сілезскіх і славацкіх уладанняў) звязана ў тым ліку з адсутнасцю нацыянальных пісьмовых моў. Функцыю апошніх, як правіла, выконвалі лацінская, радзей нямецкая мовы, але практычныя сферы жыцця патрабавалі ўжывання “зразумелай” мовы. Гэтую ролю ў перыяд з XIV па XVI ст. паспяхова выконвала чэшская мова. Акрамя таго, развіццё славацкай, польскай, верхнялужыцкай і ніжнялужыцкай пісьменнасці адбывалася пад уплывам чэшскай пісьмова-літаратурнай традыцыі, што адбілася на лексічным складзе і графіцы гэтых моў. Чэшскія лексічныя элементы адзначаюцца таксама ў палабскай мове, але паколькі апошняя пісьменнасці не мела, то чэшскія ўплывы маглі ажыццяўляцца толькі ў вуснай форме.

Пранікненне чэшскай пісьмовай мовы і яе літаратурных набыткаў у сумежныя з Чэхіяй тэрыторыі спрыяла прамому і непрямому чэшскаму уплыву на старабеларускую і стараўкраінскую пісьменнасці. Прамы ўплыў ажыццяўляўся ў выніку непасрэдных моўных кантактаў, непрамы ўплыў быў апасродкаваны, найчасцей праз польскую мову і яе пісьменнасць [7].

3. Роля польскай мовы ў працэсе запазычвання багемізмаў старабеларускай мовай мела пасрэдніцкі характар. Польская мова, пачынаючы з X ст. і асабліва ў перыяд станаўлення яе літаратурнай нормы, знаходзілася пад значным уплывам чэшскай мовы. Прыняцце хрысціянства ў Польшчы суправаджалася пранікненнем вялікай колькасці багемізмаў. У X–XII стст. фарміруецца польская рэлігійная тэрміналогія, аснову якой складаюць запазычанні з чэшскай мовы. Багемізмы з галіны права, адміністрацыйнага кіравання, гандлёва-эканамічнай сферы пачалі з’яўляцца ў XIII–XIV стст. На працягу XV ст. уплыў чэшскай мовы на польскую ўзрастае, галоўным чынам, за кошт ваеннай, рэлігійнай, абстрактнай лексікі і навуковай тэрміналогіі. На апошнім этапе ў XVI ст. працэс запавольваецца. За ўвесь перыяд польская мова запазычыла не менш за 1600–2000 багемізмаў. Сярод іх можна вылучыць семантычныя, фанетычныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, але самую шматлікую групу складаюць лексічныя багемізмы.

Польская мова на працягу ўсяго перыяду існавання старабеларускай мовы была для яе не толькі крыніцай новых слоў, але таксама “правадніком” заходнееўрапейскай лексікі, у тым ліку з чэшскай мовы. Багемізмы, якія напачатку засвойваліся польскай мовай, пазней маглі запазычвацца старабеларускай мовай. Чэшская мова нараўне з польскай часта выконвала ролю пасрэдніка ў засваенні слоў заходнееўрапейскага паходжання (лацінізмаў, германізмаў, раманізмаў, хунгарызмаў). Багемізмы, якія пранікалі ў старабеларускую мову, найчасцей называлі паняцці і рэаліі тагачаснай еўрапейскай цывілізацыйнай прасторы, найперш з рэлігійнай, ваеннай, сацыяльна-эканамічнай, бытавой сфер жыцця чалавека [1; 2; 6].

4. Засваенне багемізмаў старабеларускай пісьменнасцю адбывалася на працягу ўсяго перыяду яе існавання. Большасць багемізмаў была зафіксавана ў XV ст. (39,6%) і XVI ст. (46%), невялікая іх колькасць – напрыканцы XIV ст. (6,4%) і ў XVII ст. (8%). Храналагічная паслядоўнасць запазычвання багемізмаў звычайна вытрымліваецца ў кірунку: старачэшская мова → старапольская мова → старабеларуская, стараўкраінская мовы → стараруская мова. Зыходзячы з храналагічных даных, старапольская мова часта выступала ў якасці пасрэдніка запазычвання багемізмаў старабеларускай і стараўкраінскай мовамі. У сваю чаргу, пры пасрэдніцтве апошніх частка багемізмаў была засвоена старарускай мовай.

Паводле паходжання багемізмы падзяляюцца на ўласначэшскія і няўласначэшскія. Уласначэшскія багемізмы этымалагічна ўзыходзяць да праславянскіх асноў, іх першакрыніцай з’яўляецца чэшская мова (*благати, взменка, внетъ, вспанялый, гойный, довтипъ, зацный, куша, лечъ, надерь, обыватель, подчаший, ручница, справедливый, уставичный, чигати* і інш.). Няўласначэшскія багемізмы этымалагічна ўзыходзяць да каранёў лацінскага або грэка-лацінскага (*бискупъ, грошь, жакъ, келихъ, кухня, левартъ, марецъ, фара, школа, ялмужна* і інш.), нямецкага (*баволна, вердунокъ, геваръ, драбантъ, ленный, маршалокъ, пончоха, рейтаръ, стодола, фортель* і інш.), раманскага (*башта, газука, гарусь, дека, навеза*) паходжання, рэдка венгерскага (*гарць,*

гарцовати, палцать), арабскага (лютня), арамейскага (опать), персідскага (шахи), семіцкага (кминь), цюркскага (кончерь), яўрэйскага (пужмо) паходжаньня. У выпадку з няўласначэшскімі багемізмамі чэшская мова выконвала ролю пасрэдніка ў працэсе пранікнення новай лексікі ў іншыя славянскія мовы. Пры гэтым запазычанае чэшскай мовай слова неславянскага паходжаньня адаптавалася згодна з асаблівасцямі чэшскай фанетыкі і марфалогіі, часта яго засваенне суправаджалася развіццём новай семантыкі.

Пранікненне багемізмаў у старабеларускую пісьменнасць адбывалася ў спецыфічных умовах. Невялікая іх частка была запазычана непасрэдна з чэшскіх помнікаў, напрыклад, са “Сказання пра Сівілу-прарочыцу” (*видим, замоутокъ, звлашти, звлаштный, ругавый*). Большасць багемізмаў была засвоена апасродкавана – пры пасрэдніцтве польскай мовы, у некаторых выпадках можна меркаваць таксама пра ўкраінскае пасрэдніцтва (*грошъ, зацный*) [1; 5; 6].

5. Багемізмы, зафіксаваныя ў старабеларускай мове, пераважна з’яўляюцца лексічнымі і называюць рэаліі і паняцці з розных сфер чалавечай дзейнасці і навакольнага свету. Дзякуючы праведзенаму этымалагічнаму аналізу былі ўстаноўлены 174 лексічныя адзінкі, якія маюць чэшскае паходжанне.

Асобную групу лексічных багемізмаў складаюць рэлігійныя тэрміны, запазычанне якіх звязана з распаўсюджаннем каталіцызму на тэрыторыі ВКЛ (*бермовати, деканъ, жекзнати, кацерь, кляшторъ, костель, крижмо, мша, нешпоръ, оплатокъ, пацерь, фара, чистецъ* і інш.). Развіццё ваеннай справы ў Чэхіі падчас гусіцкіх войнаў спрыяла пранікненню ў мовы Цэнтральнай Еўропы, у тым ліку старабеларускую, значнай колькасці багемізмаў з ваеннай тэрміналогіі (*башта, гаковница, геваръ, дека, жолнеръ, капалинь, куша, мождчеръ, пицаль, пушка, ручница, торасница, шафелина* і інш.). Старабеларуская грамадска-палітычная, эканамічная і сацыяльная лексіка таксама папоўнілася за кошт запазычанняў чэшскага паходжаньня (*вердунокъ, владати, гербъ, ланъ, ленный, лотръ, маршалокъ, место, обыватель, подканцлерый, подчаший, реша, рынокъ* і інш.). Невялікую групу багемізмаў утварае бытавая лексіка (*брама, ванна, газука, едвабъ, замокъ, комната, китлица, пончоха, стодола* і інш.). Сярод багемізмаў вылучаецца таксама лексіка, якая характарызуе фізічную, разумовую дзейнасць і эмацыянальна-псіхічны стан чалавека (*благати, взменка, вшетечный, ганьба, гасло, довтипъ, крутофиля, неснаска, праца, привлацити, справедливый, фортель, хлюба, хуть, чигати* і інш.). Лексічна разнародныя багемізмы аб’яднаны ў асобную групу (*барва, варцабы, гмызь, каплунъ, кминъ, когутъ, левартъ, лютня, марецъ, палцать, пужмо, пытлованный, рижъ, ритина, тузинъ, шахи, шкода, школа, штука*).

Запазычванне багемізмаў старабеларускай мовай магло адбывацца з захаваннем некаторых фанетычных, марфалагічных, словаўтваральных і семантычных адметнасцей чэшскай мовы. Некаторыя лексічныя багемізмы захоўваюць наступныя фанетычныя асаблівасці чэшскай мовы: 1) рэфлексы *-ra-*, *-la-* ў групах зычных **tort*, **tolt*: *благати, брама, владати, влада, владаръ, власный, звлаца, праца, привлацити*; 2) фрыкатыўны [ɣ] / фарынгальны [h], які ў старабеларускай арфаграфіі перадаваўся літарай *г*: *ганьба, гардый, гасло,*

гмызь, гойный, грабя, когутъ, чигати; 3) галосныя поўнага ўтварэння (на месцы насавых): *замоутокъ, хуть, ручница*; 4) дэпалаталізацыя мяккіх зычных перад галосным [e]: *обэцный, обыватэль*; 5) галосны [ё] без перагаласоўкі ў [а]: *вердунокъ, взменка, офера*; 6) спалучэнне *-li-* пасля заднеязычных: *хлюба, хлюбити, хлюбитися*. Пры вывучэнні старабеларускага помніка “Сказанне пра Сівілу-прарочыцу” быў зарэгістраваны адзін марфалагічны багемізм (*видим*). У старабеларускай мове замацавалася таксама група лексічных багемізмаў, якія належаць да чэшскага тыпу *rodkotořie*, утворанага прэфіксальна-суфіксальным спосабам: *подчаший, подканцлерый, подкоморый, подконий, подстаростий, подстолий*. Асобную групу складаюць семантычныя багемізмы, якія па фармальным прыкметах з’яўляюцца паланізмамі і, як правіла, належаць да агульназаходнеславянскіх ўтварэнняў або запазычанняў, але ў семантычных адносінах захоўваюць значэнні, развітыя пад чэшскім уплывам (*валька* ў значэнні ‘вайна’, *замокъ* ‘крэпасць; рэзідэнцыя караля’, *ксендзь* ‘свяшчэннік’, *лацный* ‘даступны, танны’, *место* ‘горад’, *оправца* ‘судовы выканаўца’, *пань* ‘Гасподзь, Бог, Ісус Хрыстос’, *пищаль* ‘ружжо або малакаліберная пушка, пішчаль’, *чистецъ* ‘чыснец’, *штица* ‘атрад войска’).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове працягвае ўжывацца частка багемізмаў, засвоеная ў старабеларускі перыяд. Ступень іх захаванасці адпавядае 48,8%, што сведчыць пра адносную ўстойлівасць багемізмаў у пісьменнасці і іх запатрабаванасць сучаснымі носьбітамі беларускай літаратурнай мовы [1; 2; 5].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Прапанаваны комплексны падыход да аналізу чэшскіх запазычанняў у складзе старабеларускай мовы можа быць выкарыстаны даследчыкамі іншых славянскіх моў пры распрацоўцы праблематыкі чэшска-іншаславянскага ўзаемадзеяння. Дадзены разрад запазычанняў уяўляе асобную цікавасць і ў аспекце выкарыстання атрыманых у працэсе даследавання вынікаў для пабудовы агульнаславянскай лексічнай тыпалогіі.

Вынікі дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры выкладанні гістарычнай лексікалогіі, этымалогіі, гісторыі беларускай і іншых славянскіх моў; пры стварэнні падручнікаў, вучэбных і метадычных дапаможнікаў, праграм па названых дысцыплінах; пры распрацоўцы тэматыкі курсаў, дыпломных і магістарскіх работ.

Фактычны матэрыял дысертацыі карысны для вырашэння прыкладных задач лексікаграфіі – для складання рознага роду этымалагічных і гістарычных слоўнікаў і спецыяльных даведнікаў, у тым ліку для распрацоўкі поўнага слоўніка багемізмаў старабеларускай мовы з уключэннем даных пра фіксацыю слова ў крыніцах старабеларускага перыяду, тлумачэння, ілюстрацыйнага матэрыялу, інфармацыі аб захаванні слова ў сучаснай беларускай мове і інш.

Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыі адлюстраваны ў наступных публікацыях:

Артыкулы ў рэцэнзуемых перыядычных выданнях

1. Алексяевіч, Г. В. Рэлігійная лексіка чэшска-польскага паходжання ў беларускай мове / Г. В. Алексяевіч // Беларуская лінгвістыка. – 2017. – Вып. 79. – С. 50–59.
2. Алексяевіч, Г. В. Багемізмы, запазычаныя праз польскае пасрэдніцтва, у старабеларускай мове: фанетычны аспект / Г. В. Алексяевіч // Беларуская лінгвістыка. – 2018. – Вып. 80. – С. 111–123.
3. Алексяевіч, Г. В. Моўныя кантакты паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Чэшскім Каралеўствам першай трэці XV ст. / Г. В. Алексяевіч // Беларуская лінгвістыка. – 2019. – Вып. 82. – С. 76–85.

Артыкулы ў зборніках навуковых работ

4. Алексяевіч, Г. В. Чэшска-беларускія моўныя кантакты ў XV–XVI стст. / Г. В. Алексяевіч // Научные чтения, посвященные Виктору Владимировичу Мартынову : сб. научн. трудов. Вып. V / Нац. акад. наук Беларусі, Центр исслед. белорус. культ., языка и лит. ; редкол.: Г. А. Цыхун (отв. ред.), С. П. Витязь (зам. отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2017. – С. 126–134.
5. Алексяевіч, Г. В. Іншамоўная ваенная лексіка чэшска-польскага паходжання ў беларускай мове / Г. В. Алексяевіч // Гістарычнае мовазнаўства ў кантэксце міждысцыплінарных даследаванняў : зб. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ., Ін-т мовазнаўства ; рэд. І. У. Будзько, Н. В. Паляшчук. – Мінск, 2017. – С. 9–13.
6. Алексяевіч, Г. В. Польская мова як пасрэднік у працэсе запазычвання лексем з чэшскай у беларускую мову / Г. В. Алексяевіч // Беларуская-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі. Да 220-годдзя з дня нараджэння Адама Міцкевіча : зб. арт. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: І. Э. Багдановіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2018. – С. 203–213.
7. Алексяевіч, Г. В. Старачэшская пісьмовая мова па-за межамі яе этнічнай тэрыторыі / Г. В. Алексяевіч // Беларусь у кантэксце еўрапейскай гісторыі: асоба, грамадства, дзяржава : зб. навук. арт. : у 2 ч. / Гродзен. дзярж. ун-т ; рэдкал.: А. А. Каваленя (гал. рэд.), І. Ф. Кітурка (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2019. – Ч. 1. – С. 389–393.

РЭЗІЮМЭ

Алексяевіч Ганна Віктараўна

**ЧЭШСКАЯ МОЎНАЯ ТРАДЫЦЫЯ Ў БЕЛАРУСІ
НА ІНШАСЛАВЯНСКІМ ФОНЕ:
СТАРАБЕЛАРУСКІ ПЕРЫЯД**

Ключавыя словы: багемізм, старабеларуская мова, старачэшская мова, чэшска-беларускія моўныя кантакты, польскае пасрэдніцтва.

Мэта даследавання – выявіць і ахарактарызаваць уплыў чэшскай пісьмовай мовы на старабеларускую пісьмовую мову ў перыяд з XIV па XVIII ст.

Метады даследавання: апісальны, параўнальна-гістарычны, этымалагічны аналіз, колькасныя падлікі.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Упершыню даецца цэласны агляд чэшска-беларускіх моўных сувязяў XIV–XVIII стст., асэнсоўваюцца гістарычныя абставіны іх узнікнення, вызначаюцца каналы прамога і непрамога чэшскага ўплыву на старабеларускую пісьменнасць. У межах даследавання быў вылучаны пласт багемізмаў, засвоены старабеларускай пісьмовай мовай. Багемізмы прадстаўляюць розныя лексіка-семантычныя разрады, што сведчыць пра сістэматычны характар запазычвання чэшскіх слоў. Частка багемізмаў захавала фанетычныя асаблівасці чэшскай мовы. У працэсе запазычвання багемізмаў у старабеларускую пісьменнасць выключную ролю адыграла пасрэдніцтва польскай мовы. Вызначана, што храналагічна большасць багемізмаў была зафіксавана ў XV і XVI стст.

Рэкамендацыі па выкарыстанні атрыманых вынікаў. Навуковыя вынікі дысертацыі могуць быць выкарыстаны ў галіне славянскага мовазнаўства, гістарычнага мовазнаўства і этымалогіі, пры выкладанні гістарычнай лексікалогіі, этымалогіі, гісторыі беларускай і іншых славянскіх моў, стварэнні падручнікаў, вучэбных і метадычных дапаможнікаў, праграм па названых дысцыплінах, падрыхтоўцы курсавых, дыпломных і магістарскіх работ. Матэрыял дадзенага даследавання можа быць выкарыстаны пры ўкладанні “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”.

Галіна прымянення: мовазнаўства (гістарычнае, славянскае, этымалогія), літаратуразнаўства.

РЕЗЮМЕ

Алексеевич Анна Викторовна

**ЧЕШСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ ТРАДИЦИЯ В БЕЛАРУСИ
НА ИНОСЛАВЯНСКОМ ФОНЕ:
СТАРОБЕЛОРУССКИЙ ПЕРИОД**

Ключевые слова: богемизм, старобелорусский язык, старочешский язык, чешско-белорусские языковые контакты, польское посредничество.

Цель исследования – выявить и охарактеризовать влияние чешского письменного языка на старобелорусский письменный язык в период с XIV по XVIII в.

Методы исследования: описательный, сравнительно-исторический, этимологический анализ, количественные подсчеты.

Полученные результаты и их новизна. Впервые дается целостный обзор чешско-белорусских языковых связей XIV–XVIII вв., осмысляются исторические обстоятельства их возникновения, определяются каналы прямого и непрямого чешского влияния на старобелорусскую письменность. В рамках исследования был выделен пласт богемизмов, заимствованных старобелорусским письменным языком. Богемизмы представляют разные лексико-семантические разряды, что свидетельствует о систематическом характере заимствования чешских слов. Часть богемизмов сохранила фонетические особенности чешского языка. В процессе заимствования богемизмов в старобелорусскую письменность исключительную роль имело посредничество польского языка. Установлено, что хронологически большинство богемизмов было зафиксировано в XV и XVI вв.

Рекомендации по использованию полученных результатов. Научные результаты диссертации могут быть использованы в области славянского языкознания, исторического языкознания и этимологии, при преподавании исторической лексикологии, этимологии, истории белорусского и других славянских языков, написании учебников, учебных и методических пособий, программ по названным дисциплинам, подготовке курсовых, дипломных и магистерских работ. Материал данного исследования может быть использован при составлении “Этимологического словаря белорусского языка”.

Область применения: языкознание (историческое, славянское, этимология), литературоведение.

SUMMARY

Hanna V. Aleksiyevich

**CZECH LANGUAGE TRADITION IN BELARUS
ON ANOSLAVIAN BACKGROUND:
THE OLD BELARUSIAN PERIOD**

Key words: bohemism, Old Belarusian language, Old Czech language, Czech-Belarusian language contacts, Polish mediation.

Objective of the research is to identify and characterize the influence of the Czech written language on the Old Belarusian written language in the period from the 14th to the 18th centuries.

Research methods: descriptive, comparative-historical, etymological analysis, quantification.

The results obtained and their novelty. For the first time, a comprehensive review of the Czech-Belarusian linguistic ties of the 14th–18th centuries is given, the historical circumstances of their origin are comprehended, the channels of direct and indirect Czech influence on the Old Belarusian writing are determined. Within the framework of the study, a layer of bohemisms was identified, borrowed by the Old Belarusian written language. Bohemians represent different lexical and semantic groups, which indicates the systematic nature of borrowing Czech words. Some Bohemians have retained the phonetic features of the Czech language. In the process of borrowing bohemisms into the Old Belarusian writing, the mediation of the Polish language played an exceptional role. It has been established that chronologically most of the bohemisms were recorded in the 15th and 16th centuries.

Recommendations on the usage of the received results. The scientific results of the thesis can be used in the field of Slavic linguistics, historical linguistics and etymology, when teaching historical lexicology, etymology, history of Belarusian and other Slavic languages, when writing textbooks, teaching aids and methodological materials, programs on the above disciplines, preparing course papers, graduation and master's theses. The material of this study can be used to compile the Etymological Dictionary of the Belarusian Language.

The sphere of application: linguistics (historical, Slavic, etymology), literary criticism.

Навуковае выданне

АЛЕКСЯЕВІЧ
ГАННА ВІКТАРАЎНА

**ЧЭШСКАЯ МОЎНАЯ ТРАДЫЦЫЯ Ў БЕЛАРУСІ
НА ІНШАСЛАВЯНСКІМ ФОНЕ:
СТАРАБЕЛАРУСКІ ПЕРЫЯД**

Аўтарэферат
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

па спецыяльнасцях
10.02.01 – беларуская мова,
10.02.03 – славянскія мовы

Падпісана да друку 08.04.2021. Фармат 60×84/16.
Папера афсетная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 1,51. Ул.-выд. арк. 1,70. Тыраж 60 экз. Заказ 31.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
дзяржаўная ўстанова адукацыі
«Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/174 ад 12.02.2014.
Вул. Маскоўская, 15, 220007, г. Мінск.